

**ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ
ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ГРАМАТИКИ**

УДК 811.163.41'366:811.16

DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTR.2019.39.58-73>

Ярмак В.І.

orcid.org/0000-0002-5670-4440

**ОСОБЛИВОСТІ ГРАМАТИЧНОГО ВИРАЖЕННЯ
МИНУЛОГО ЧАСУ В КОРОТКИХ ПРОЗОВИХ ФОРМАХ
СЕРБЬСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ
XIX–XX СТОЛІТЬ**

Анотація. У статті проаналізовано семантико-емоційне навантаження аналітичних і синтетичних претеритальних форм сербського дієслова як експліцитних засобів вираження минулого часу в стилізованих епістолярних фрагментах коротких прозових форм сербського класичного художнього дискурсу різних епох. У цьому контексті розглядаються твори Я. Веселиновича, Л. Лазаревича, І. Секулич, М. Капора. Вивчаються більш або менш масштабні хронотопи листів, у яких або превалує ретроспекція лінійної послідовності реальних подій, або ж такі, що тяжіють до репортажів про події, ліричної сповіді або есе. Чільне місце посідає, зокрема, образ часу як дійової особи літературного твору. Художній матеріал переконливо демонструє, що транспозиційний стилістичний потенціал грамам минулого часу, який є теоретично найобмеженішим (порівняно із грамемами теперішнього і майбутнього часу), в різних видах епістолярних фрагментів може суттєво розширюватися. Не залишаються поза увагою і художні прийоми, спрямовані на максимальне зближення автора із читачем, передусім ефект інтимізації, повтори тощо. В епістолярному дискурсі актуалізуються численні моделі та схеми співвідношень між автором і читачем: реальний автор : реальний читач; імпліцитний автор : імпліцитний читач; фіктивний наратор (як технічний засіб) і адресат. У літературних творах це явище може бути ще складнішим, адже образи реального й імпліцитного авторів, реального й імпліцитного читачів або ж наратора й імпліцитного автора часто збігаються або ж настільки тісно

.....

переплітаються, що зазвичай їх важко точно ідентифікувати. Листи як художній прийом і невід'ємний складник комунікативної стратегії автора досліджуються не лише в контексті суто граматичних параметрів часових нашарувань, а й із погляду дейктичного і наративного використання грамам минулого часу.

Ключові слова: *сербські грамеми минулого часу, перфект із допоміжним дієсловом, аорист, імперфект, плюсквамперфект, хронотоп короткої прозової форми.*

Інформація про автора: *Ярмак Вероніка Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент; старший науковий співробітник відділу слов'янських мов; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.*

Електронна адреса: *veronikaarmak1@gmail.com*

Veronika I. Yarmak
orcid.org/0000-0002-5670-4440

PECULIARITIES OF PAST TENSE GRAMMATICAL EXPRESSION IN SHORT PROSAIC FORMS OF THE SERBIAN LITERARY DISCOURSE OF THE 20th–21st CENTURIES

Abstract. *The article deals with semantic and emotional load of Serbian verb's analytical and synthetic forms as explicit means of past tense expression in stylized epistolary fragments of short prose forms of Serbian classical literary discourse of different epochs. The author consistently considers stylized epistolary passages from tales by eminent Serbian writers: L. Lazarević, Y. Vselinović, I. Sekulić, M. Kapora, noting the key role of perfects, aorists, imperfects, pluperfects in chronotopes of short stories with a relatively clear configuration (when a retrospection of linear event sequence is present) and rather vague boundaries (in cases when letters are peculiar to time dialogue between writer and reader). Particular attention is paid to investigation of functions of preterit verb forms in stylized letters drawn towards reporting people about actual events. The author's attention is also focused on the mechanisms of creating the so-called intimization effect and the role of various Serbian past tense verb forms in this process. The letters as a literary device and an integral part of the author's communicative strategy are examined not only in the context of merely grammatical parameters of temporal strata but also from the point of view of deictic and narrative use of past tense grammemes. Serbian*

epistolary literary discourse provides rich illustrative material for specifying the issue of deictic and narrative parameters' relevance in respect of usage of tense forms or grammemes selected for analysis. The research proves that correlation of the mentioned parameters in Serbian language context is highly interesting, however, rather complicated and controversial. The comparison of Serbian and French literary texts shows that the temporal picture of the latter is almost diametrically opposite, meaning full functionality of aorist and imperfect and limited use of analytical perfect, which is used in the reproduction of direct speech, mainly in dialogues.

Key words: *Serbian past tense grammemes, Perfect with auxiliary verb, Aorist, Imperfect, Pluperfect, chronotope of short prose forms.*

Information about the author: *Yarmak Veronika Ivanivna – PhD, associate professor; senior researcher of the Slavic languages department; O.O. Potebnya Institute of Linguistics; National Academy of Sciences of Ukraine.*

E-mail: *veronikaarmak1@gmail.com*

Ярмак В.И.

orcid.org/0000-0002-5670-4440

ОСОБЕННОСТИ ГРАММАТИЧЕСКОГО ВЫРАЖЕНИЯ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В КОРОТКИХ ПРОЗАИЧЕСКИХ ФОРМАХ СЕРБСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА XIX–XX ВЕКОВ

Аннотация. *В статье проанализирована семантико-эмоциональная нагрузка аналитических и синтетических претеритальных форм сербского глагола как эксплицитных средств выражения прошедшего времени в стилизованных эпистолярных фрагментах коротких форм сербского классического художественного дискурса разных эпох. Письма как художественный приём и неотъемлемая составляющая коммуникативной стратегии автора исследуются не только в контексте чисто грамматических параметров временных наслоений, но и с точки зрения дейктического и нарративного использования грамем прошедшего времени. В этом контексте рассматриваются произведения Я. Веселиновича, Л. Лазаревича, И. Секулич, М. Капора. Изучаются более или менее масштабные хронотопы писем, в которых либо превалирует*

ретроспекція лінійної послідовності реальних подій, або ж такі, які тягнуть до репортажів про події, ліричної исповіді або есе. Важливе місце займає, зокрема, образ часу як діючої особи літературного твору. Художественний матеріал переконливо демонструє, що транспозиційний стилістичний потенціал грамем минулого часу, теоретично являючись найбільш обмеженим (порівняно з грамами сучасного і майбутнього часу), в різних видах епістолярних фрагментів може суттєво збільшуватися. Не залишаються поза полем зору і художественні прийоми, спрямовані на зближення автора з читачем, зокрема ефект інтимізації, повторів і ін. В епістолярному дискурсі актуалізуються численні моделі і схеми взаємовідносин між автором і читачем: реальний автор : реальний читач; імпліцитний автор : імпліцитний читач; фіктивний наратор (як технічне засіб) і адресат. В літературних творах це явище може бути ще більш складним і його важко ідентифікувати однозначно.

Ключові слова: сербські грами минулого часу, перфект з допоміжним дієсловом, аорист, імперфект, плюсквамперфект, хронотоп короткої прозаїчної форми.

Інформація про автора: Ярмек Вероніка Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент; старший науковий співробітник відділу слов'янських мов; Інститут мовознавства ім. А.А. Потебні НАН України.

Електронний адрес: veronikaarmak1@gmail.com

Початок ХХІ ст. в українській і зарубіжній слов'янській лінгвістиці ознаменувався виразною актуалізацією дослідницького інтересу до експліцитних граматичних засобів вираження минулого часу в художньому дискурсі. Неослабним "полігоном" для вивчення різних аспектів окресленої проблематики є стилізовані епістолярні пасажі коротких форм сербського прозового класичного дискурсу різних епох, де ключової ролі набувають передусім аналітичні й синтетичні претеритальні форми дієслова. Характеризуючи транспозиційний потенціал граем минулого часу, пов'язаний із уживанням цих часових форм у невластивій значеннєвій сфері, лінгвісти здебільшого дотримуються думки про те, що,

порівняно з грамемами теперішнього часу (які завдяки своїй внутрішній рухливості й часовим актуалізаторам, вираженим прислівниками, відносно легко виходять за властиві їм часові межі) та грамемами майбутнього часу (неоднорідними в сенсі проникнення в інші часові сфери), транспозиційний потенціал грамам минулого часу є найобмеженішим. Причини цього явища фахівці схильні вбачати в тому, що "...грамема недоконаного виду виражає тільки свою часову семантику, а грамема доконаного виду зрідка може набувати значення майбутнього часу доконаного виду або теперішнього часу..." [3, с. 256]. Передумови такої ситуації чітко визначає А.П. Загнітко: "Рідкісні часові зсуви щодо форм минулого часу можливі лише за умови особливої стилістичної установки: емоційність, живописність, колоритність..." [4, с. 212]. Загалом погоджуючись із такими теоретичними настановами, ми маємо на меті продемонструвати, що в різних видах стилізованих листів у сербському художньому дискурсі стилістичний діапазон грамам минулого часу може суттєво розширюватися. Чи не найактуальнішим, на наш погляд, у цьому відношенні може бути своєрідний хронотоп листів, які зазвичай сприймаються читачем через призму декількох часових нашарувань.

Листи як художній прийом і невід'ємний складник комунікативної стратегії автора, як засіб структурування сербського художнього дискурсу постають перед нами принаймні в декількох різноманітних іпостасях. Як слушно зазначає М.М. Михайлов, "називати автора тексту "адресантом", а читача "адресатом" можна лише з великою натяжкою: читач спілкується не з автором, а з текстом, створеним автором, з яким читач дистанційований у просторі, а часто-густо й у часі" [8, с. 34]. Крім того, читача, безумовно, великою мірою слід вважати головним "співадресатом" листів, які персонажі художніх творів надсилають одне одному. Листи як невід'ємний і органічний складник художнього дискурсу мають особливу роль і окреме семантико-експресивне навантаження, яке спричинила загальна історія розвитку листування в контексті

формування й генези сербської нації. Ось як про це сказано в одному з найвагоміших досліджень приватного життя сербів від середньовіччя до сучасності:

"Протягом останніх десятиріч століття (ідеться про XVIII століття – В. Я.) приватні листи стають предметом суспільної комунікації й набувають літературної форми. З іншого боку, літературні твори часто набувають епістолярної форми. <...>На полях книг часто-густо зустрічаються тогочасні записи, в яких люди зазначають, що книгу вони прочитали й зрозуміли її зміст. Схожі формулювання можна побачити і в листах. <...>Часто у листі закладено набагато ширший зміст, ніж зміст того, про що в ньому написано. У цьому сенсі адресат і відповідає, чи є лист зрозумілим, вкладаючи в це такий зміст: він зрозумів письмове повідомлення й узяв до відома те, що під цим мається на увазі. Формулювання "отримати, прочитати й зрозуміти" лист виступає в листуванні аж до перших десятиріч XIX століття" [9, с. 260; 259].

Вельми цікавими у цьому контексті є листи, що фігурують у коротких прозових формах сербських класиків XIX століття. Так, зокрема, в центрі оповідання Л. Лазаревича "Швабка" (до речі, лікаря-психіатра за фахом), написаного у формі листів, які головний герой, Міша Марічич пише друзі, – глибокий психологічний конфлікт. Персонаж зрікається свого кохання до дочки хазяїна, Ани, й у листах описує приятелеві усе, що відбувається між ним і його коханою дівчиною. Отже, особисту драму героя подано крізь призму його боротьби між коханням і обов'язком по відношенню до родини, а весь хронотоп просякнуто образами імпліцитного автора, "наратора" як технічного засобу, і образ. Деякі з "листів" (наприклад, "VI лист") оформлено у традиційній манері й за всіма правилами епістолярного жанру – він містить звертання, зворушливий опис подій і підпис. Глибокої художньої виразності автор тут досягає не за рахунок використання синтетичних претеритальних часів, а завдяки щирій трагічній інтонації й нагромадження заперечних форм перфективів, до того ж підсиленних часткою "ни": *"Побратиме, приповетка је свршена. ...Ти ниси ништа више*

ни очекивао... Твој верни Побратим" [7, с. 48)]. Інші розділи (наприклад, "VI лист") – навпаки рясніють використанням експресивно конотованих дієслів у формах аористів, своєрідних синонімів-"замінників" *verba dicendi* для введення прямої мови ("*Она срдито-тужно развуче крајеве усана...*" [7, с. 62] або ж вельми рідкісними випадками використання обох різновидів плюсквамперфектів (із допоміжним дієсловом у формі імперфекта і з допоміжним дієсловом у формі перфекта) у двох реченнях поспіль: "*Ватра се у пећи беше разгорела. Још није било свануло. Црвени зраци из пећи удараху у моју постељу*" [7, с. 71]. Іще більшого сповільнення темпу оповіди й максимальної концентрації уваги читача Л. Лазаревич досягає завдяки остаточному штрихові – використанню форми імперфекта.

"Листи з села" Я. Веселиновича за жанром найбільше тяжіють до репортажів про людей та актуальні події, сповнених правдоподібних деталей та особистих переживань. Окрім колоритних форм імперфекта ("беху") і аористів ("ставих"; "беше"), виразно "інтимізуючими" моментами у віртуальному діалозі героя із другом з наведеного прикладу виступають також звертання й вигук "*Тако сам и ја, мој драги Павле... на људима проучавао људе. ...Хеј, ала то беху часови тешка и слатка рада. <...> И све што ставих на хартију, беше ми бледо*" [2, с. 370]. Наступні пасажі є вже зразками суто діалогічного мовлення (до того ж відповідним чином оформленими пунктуаційно), що рясніють формами аористів від дієслів мовлення та їхніми експресивно конотованими контекстуальними синонімами: "*...И чича-Стојан се насмеја... Па ... рече: – Понеки пут не могу да застим...*"; "*– Ми нисмо тражили ћара – упадох му ја у реч*" [2, с. 357; 361-362].

Традицію своєрідного втілення часу в стилізаціях епістолярного жанру в сербському художньому дискурсі вдало продовжує Момчило Капор – видатний сербський письменник, художник і сценарист ХХ ст., майстер великих прозових форм і довершеного короткого оповідання. Час для М. Капора – особлива річ, а надто минулий час, у якому він черпає насагу.

Ось як про це пише відомий літератор М. Савич у передньому слові до однієї з книг М. Капора:

"А для самого автора найлегшим способом не посваритися з реальністю ... є біг у минуле. ... Гарні оповідання, на думку Капора, – це розповідь про міста, обличчя й речі, яких більше немає або які вже не є такими, якими вони були раніше. Гарне оповідання – це сентиментальна мандрівка у минуле" [6, с. 7].

Сюжети для своїх замальовок М. Капор зазвичай знаходить не лише в літовищах, театрах, в готелях, книгарнях, але й у зовсім вузьких просторах, куди рідко сягає погляд: в антикварних крамничках, книгарнях, ресторанах, кав'ярнях, а часто-густо й узагалі – на маргіналіях життя, у так званому "off-світі": у "сваштарима" (серб.) – на блошиних ринках, барахолках, у старих учнівських зошитах, сповнених забутих записів і спогадів. В оповіданні М. Капора під промовистою назвою "Лист", немає ані традиційного звертання до певної адресатки, ані підпису адресанта в кінці тексту, оскільки автор, власне, й не сподівається на відповідь. Цей лист є своєрідним діалогом у часі з імпліцитною адресаткою, яка хтозна коли прочитає це послання, а, можливо, й узагалі ніколи не прочитає.

Отже, хронотоп оповідання є доволі розмитим: з одного боку, це безумовна ретроспекція лінійної послідовності реальних подій, з другого ж – автор в кінці знову повертається до реальності. За допомогою низки художніх прийомів, серед яких чільне місце посідає вживання форм перфекта, автор прагне досягти ефекту, який, за визначенням академіка Л.А. Булаховського, називається інтимізацією:

"Це, по-перше, художні засоби щільніше зблизити самого поета із зображуваним; по-друге, своєрідне збудження читача – поділити з автором елементи його творчої праці, ближче ввійти в коло його почуттів і настроїв, зробившись ніби учасником самого живого процесу художнього вибору" [1, с. 573].

Якщо в своїй відомій праці про мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка, лінгвіст зосереджує увагу здебільшого

на аналізі інтимізуючих вказівних займенників, пестливих понять і звертань, то, користуючись, власне, тим самим художнім прийомом, М. Капор відштовхується якраз від відсутності конкретного звертання, яке, проте, майстерно зашифровано в дискурсі оповідання: **"Требало нам је увек много времена да савладамо реку и побегнемо што даље од осталих... Били смо сиромашни да се скијамо на води, па сам те вукао на конопцу уз реку. Најлепша хаљина у којој сам те икада видео била је она, од воде"** [6, с. 136].

Автор, фактично, вводить доволі складний ліричний образ минулого часу як третьої дійової особи, а от у плані часових форм користується нагромадженням нібито тривіальних форм перфекта, розширених, однак, за рахунок конструкцій з часткою "да". Складне поєднання декількох нашарувань часового стратуму твору з використанням дієслівних форм перфектів з теоретично нейтральною семантикою дає змогу авторові створити враження "...своєрідної умовної аперцепції – перекинути місток від слухача або читача до предмета як такого..." [1, с. 573].

М. Капор – письменник, сценарист, скульптор і живописець, й у візуальному плані у нього превалюють реалії, пов'язані з візуальним сприйняттям. Зазвичай вони скупі, але вичерпно описані небагатьма словами: використовуючи нібито традиційну лінійно-послідовну форму подачі подій, за допомогою високої концентрації використання претеритальних форм дієслів і вдалої комбінації різних темпів викладу в межах доволі стислого хронотопу зовсім невеличкого за обсягом твору, в короткій художній замальовці "Портрет" М. Капор досягає рідкісної експресивної виразності. Розповідь ведеться від особи дівчинки, якій у час описуваних подій виповнилося дев'ять років. В одній із крамничок дівчинка з матір'ю несподівано побачили портрет мами, написаний іще до війни, на якому остання зображена молодою й дуже вродливою. Портрет пробуджує спомини, й героїні хочуть викупити його, проте виявляється, що це їм не по кишені, а момент, коли продавець упізнає в змарнілій й постарілій жінці модель, зображену на

полотні, стає тяжкою й сумною розв'язкою. Художньо вибудований сюжет оповідання завдячує візуальним ефектам і ретельно виписаних деталям, а в мовному відношенні він здебільшого "спирається" на дієслівні претеритальні форми. Оповідь, стилізована під спогади дев'ятирічної дівчинки, анітрохи не виглядає примітивно-штучною. Побудована здебільшого на зміні темпу розгортання сюжету, вона стрімко видозмінюється зі скупкої розповіді, що побудована на простих реченнях, передусім завдяки трансформації неквапливої абстрактно-оповідної манери у досить швидко й до концентрації уваги саме на візуальних деталях. Так, семантично й емоційно нейтральні форми перфектів на початку оповідання змінюються аористами: *"У пролеће се заратило. Тама је отишао у рат и погинуо већ на почетку. Нас две остадосмо саме". ... Једного дана после рата, неко нам рече да се мамин портрет продаје у старетинарници...*" [6, с. 111]. Натомість кульмінаційний пасаж, де вже явно переважають не звукові, а візуальні асоціації, побудовано на протилежному прийомі: темп спочатку спадає, сюжет "гальмує" й сповільнюється, концентруючись на суто візуальному плані: *"Тек тада се уверих колико је некада била лепа. Сенка сламнатог шешира ... падала је на њене огромне тамне очи... ...Била је одевена у белу хаљину без рукава. Видело се да је портрет рађен с много љубави. Стајале смо пред њим врло дуго"* [6, с. 112]. Сповільнення темпу оповіди підтримується не лише формами перфекта від дієслів недоконаного виду, а й прислівниками – невід'ємними складниками створеного темпорального фону. Кульмінація стрімко переростає в психологічно трагічну розв'язку, і текст буквально рясніє формами аориста: *"Опростите, госпођо! – заустави нас старетинар... Мама му не одговори одмах. ...Мама ме узе за руку и крену ка излазу. ... – Нисам... – рече, и ми изађосмо из дуђана"* [6, с. 112].

Хронотоп короткого оповідання М. Капора "Диявольська куля" охоплює набагато більший часовий проміжок. Твір охоплює частину життя старого Мітара, в якого ще під час бойових дій Другої світової війни влучила "сліпа" куля, яка,

застрягнувши між черевною порожниною й легким, пролежала в його тілі довгі роки. Автор навмисне визначає тривалість цього періоду з граничною точністю: двадцять сім років, сім місяців, чотирнадцять днів і шість з половиною годин. Ця детальна констатація є частиною ретельно продуманої авторської стратегії. Після смерті Мітара, котрий повністю спростував усі балістичні теорії про можливу довжину траєкторії кулі, наратор нібито час від часу відвідує будинок героя оповідання, коли хоче "знайти самого себе". М. Капор напрочуд вдало добирає розлогі прислівники – часові маркери з "розмитою" семантикою, аби створити простір для подальших сюжетно-вербальних маневрів: "*С времена на време, кад се изгубим, долазим у ову кућу да се поново пронађем*" [6, с. 201]. Поволі починаючи розповідь, й описуючи більше, ніж двадцятисемирічне життя героя з кулею, яка мандрує його тілом, і в діалогах персонажів, і в описах подій письменник, вочевидь, не випадково часто використовує дієслово "бити" як природний вербальний символ буття (життя) і вдається до свого улюбленого прийому – зміни темпу подій за допомогою претеритальних форм дієслів. Починаючи з часової констатації фактів за допомогою нейтральних у стилістичному відношенні форм перфектів, М. Капор поступово підводить читача до кульмінації, де головна роль належить уже аористам: "*Био је јануар 1972 и путеви ... били су залеђени; На таваници су били насликани ружичасти анђели; ...Прележео је пролеће, лето и весен, а у зиму му би боље...; Би речено да се смије појести само по једна крава... На пролеће му би боље*" [6, с. 201]. І, нарешті, ніби набираючи повітря для останнього, найважливішого повідомлення ("*Била је то најдужа путања једног куришума у историји балистике*" [6, с. 203]), автор стрімко підходить до розв'язки. Він блискуче знаходить баланс мовних засобів для досягнення максимальної виразності, деталізуючи останній абзац нарочито розлогими прислівниками-уточненнями, переходячи в кінці до низки форм аориста, підсилюючи їх прислівниками ("гачно" і "таман"), із характерною для поєднання останніх із аористами різкою, уривчастою

семантикою: *"Најзад, последње недеље децембра седамдесет и прве, тачно у шест и по по подне, то зрно заврши своју путању, пронађе циљ и зари се у Митрово серце"* [6, с. 203]. Темп оповіді в останніх реченнях і заключному міні-абзаци сповільнюється за рахунок використання форм перфектів, але неодноразово повторюване сполучення прислівників "таман кад" і вживання однорідних присудків у формі перфекта є водночас засобом когезії як структурно-граматичної зв'язності тексту і когерентності як його семантичної зв'язності. Згадані повтори-анафори, які є різновидом дистантного повтору, створюють своєрідний "залишковий" імпульс, що й утримує темп якраз на такому рівні, аби він був максимально виразним: *"Таман кад је тај ђавољи живот кренуо на боље, таман кад је ишколовао и последњег сина, таман кад је добио телевизију. ...Таман тада"* [6, с. 203]). В аналізованому уривку семантична нерівноцінність повторів виявляється не лише в заміні другого компонента ("таман сада" / "таман тада"), а й у тому, що друге з наведених прислівникових словосполучень оформлено вже як окреме речення.

Вочевидь, іще складнішим і глобальнішим за своїм задумом є хронотоп *"Листів із Норвегії"* І. Секулич – майстерного симбіозу різних літературних жанрів – мандрівних нотаток, есе, сповіді, ліричної прози тощо. Пишучи про людину, авторка розширює й абстрагує просторові межі її перебування до божественно-космогонічних масштабів, використовуючи для вираження складних смислів універсальну форму перфекта: *"Čovek je nomad po srcu svom, po misli svojoj, po idealima svojim. On je nomad po volji božijoj, koja ga je stavila među ogromna prostranstva neba i zemlje"* [10, с. 21].

Варто зацентувати увагу ще на одному важливому моменті, за рахунок якого початкова нейтральна, експресивно незабарвлена семантика перфекта трансформується і "грає" на створення ефекту інтимізації. Йдеться про те, що у згаданому контексті ми маємо надзвичайно цікаве співвідношення в ієрархії автор – читач, адже образ адресанта тут не варто повністю ототожнювати з образом автора, тут панують набагато

Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика

складніші співвідношення на кшталт тих, які, зокрема, детально описує академік – П. Якобсен. Учений пропонує своє переконливе й креативне бачення проблеми, справедливо наголошуючи при цьому саме на можливості численних моделей і схем співвідношень між автором і читачем:

- ✓ реальний автор : реальний читач;
- ✓ імпліцитний автор : імпліцитний читач;
- ✓ фіктивний наратор (як технічний засіб) і адресат;
- ✓ ідеальний автор : ідеальний читач, емпіричний читач

тощо.

Дослідник послідовно доводить, що на практиці це явище може бути іще складнішим, адже образи реального й імпліцитного авторів, реального й імпліцитного читача або ж наратора й імпліцитного автора часто збігаються або ж настільки тісно переплітаються, що зазвичай їх важко однозначно ідентифікувати [детальніше про це див.: 5, с. 9–19].

Отже, попри те, що сербські графеми минулого часу є основним експліцитним "будівельним матеріалом" складних різновидів хронотопів коротких прозових форм, аналітичні й синтетичні претеритальні форми при цьому нерідко виходять за межі свого традиційного семантико-експресивного навантаження й демонструють виразну тенденцію до транспозиції. Проаналізований матеріал дає також вагомі підстави для певних висновків, що виходять далеко за межі чисто граматичного використання дієслівних часових форм, а стосуються й зовсім іншого виміру їхнього функціонування. Як відомо, у лінгвістичних дослідженнях розрізняють дейктичний і наративний час, "дейктичний" і "нاراتивний" типи текстів (обґрунтовані свого часу Е. Бенвеністом), які, зокрема, впливають на використання певних дієслівних форм часу й виду. Відповідно до цього лінгвісти досліджують дейктичне та наративне використання графем часу. Сербський художній епістолярний дискурс дає напрочуд багатий ілюстративний матеріал для уточнення питання щодо релевантності цих дейктичних і наративних параметрів у контексті реалізації обраних для аналізу темпоральних форм або ж графем часу.

Зокрема, дослідження функціонування дієслівних форм минулого часу дає підстави для ствердної відповіді, але водночас необхідно підкреслити, що співвідношення названих параметрів загалом і в контексті сербської мови є досить складним і неоднозначним.

Однак не є випадковим і те, що відчутно більшої уваги вимагають нарративні аспекти, оскільки йдеться насамперед про художні твори. Непросто дати лаконічну відповідь, стосовну всіх проаналізованих прикладів, тому спробуймо конкретизувати її в такий спосіб. У випадках, коли йдеться, зокрема, про витіснення плюсквамперфекта, поступовий вихід з ужитку синтетичних форм імперфекта й аориста, функції яких "перебирає" на себе перфект із допоміжним дієсловом, то в цьому контексті є підстави говорити про переважання нарративності, водночас певна (принаймні часткова) транспозиція канонічних функцій рідше вживаних часових форм веде до нівелювання дійсних характеристик перфекта. Чи не найцікавішим у цьому відношенні видаються можливі паралелі з французьким аористом. На наш погляд, це своєрідний аргумент на користь тези про складність порушеного питання у загальномовному вимірі. Ознайомлення з фактами інших (неслов'янських) мов створює показово багатозначну загальну картину, обумовлену індивідуальністю шляхів історичного розвитку різних мов. Так, зокрема, бодай побіжне порівняння сербських і французьких художніх текстів свідчить про те, що в останніх "темпоральна" картина є майже діаметрально протилежною – мається на увазі повноцінна функціональність аориста й імперфекта на тлі обмеженого вжитку аналітичного перфекта, що виступає здебільшого у відтворенні прямої мови, переважно в діалогах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. *Вибрані праці в п'яти томах. Т. 2.* Київ : Наукова думка, 1977. С. 573–593.
2. Веселиновић Ј. Изабрane приповетке. Т. IV. Београд: "Вук Караџић", 1980. 389 с.

3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. Київ.: Університетське вид-во "Пulsари", 2004. 400 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ "ВКФ "БАО", 2011. 992 с.
5. Якобсен П. Аутор као читалац – на примеру Драгослава Михаиловића. *О делу Драгослава Михаиловића*. Врање: Учительски факултет, Центар за издавачку делатност, 2009. С. 9–19.
6. Капор М. Најлепше приче Мома Капора. *Избор и предговор М. Савић*. Београд: Просвета, 2001. 260 с.
7. Лазаревић Ј. Приповетке. Београд: "Рад", 1956. 351 с.
8. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста. Москва : Издательский центр "Академия", 2006. 224 с.
9. Поповић М., Тимотијевић М., Ристовић М. Историја приватног живота у Срба : од средњег века до модерног доба. Београд : Слио, 2011 (Суботица : Ротографики). 643 с.
10. Sekulić I. Pisma iz Norveške. *Pisma iz Norveške. Kronika palanačkog groblja*. Sarajevo: IRO "Veselin Masleša", 1982. 231 s.

REFERENCES

1. Bulahovsky, L. (1977). *Linguistic means of intimization in Taras Shevchenko's poetry* [Movni zasoby intymizatsiyi v poeziyi Tarasa Shevchenka]. *Vybrani pratsi v pyaty tomah*. Т. 2. Kyiv: Nauk. Dumka, 573–593 [in Ukrainian].
2. Veselinović, J. (1980). *Selected stories* [Izabrane pripovetke]. Т. IV. Београд: "Vuk Karadžić" [in Serbian].
3. Vyhovanets', I. & Horodens'ka, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language* [Teoretychna morfolohiya ukrayins'koyi movy]. Akademichna hramatyka ukrayins'koyi movy. Kyiv: Universytets'ke vyd-vo "Pul'sary" [in Ukrainian].
4. Zahnitko, A. (2011). *Theoretical grammar of modern Ukrainian language. Morphology. Syntax* [Teoretychna hramatyka suchasnoyi ukrayins'koyi movy. Morfolohiya. Syntaksys]. Donets'k: TOV "VKF "BAO" [in Ukrainian].
5. Jakobsen, P. (2009). *Author as a reader* [Autor kao čitalac]. *O delu Dragoslava Mihailovića. Vranje: Uciteljski fakultet, Centar za izdavačku delatnost*, 9–19 [in Serbian].
6. Kapor, M. (2001). *Mom Kapor's best stories* [Najlepše priče Moma Kapora]. *M. Kapor. Izbor i predgovor M. Savić*. Београд: Prosveta [in Serbian].

7. Lazarević, L. (1956). *Stories* [Pripovetke]. Beograd: "Rad" [in Serbian].
8. Mihaylov, N. (2006). *The theory of literary text* [Teoriya hudozhestvennogo teksta]. Moskva: Izdatel'skiy tsentr "Akademiya" [in Russian].
9. Popović, M., Timotijević, M. & Ristović, M. (2011). *The history of private life of Serbs: from the Middle Ages to the Modern Age* [Istorija privatnog života u Srba : od srednjeg veka do modernog doba]. Beograd : Clio, (Subotica : Rotografika) [in Serbian].
10. Sekulić, I. (1982). *Letters from Norway* [Pisma iz Norveške]. Kronika palanačkog groblja. Sarajevo: IRO "Veselin Masleša" [in Serbian].

Дата надходження до редакції – 25.09.2019
Дата затвердження редакцією – 03.10.2019